

ارزیابی اثرات اجتماعی ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستایی (مورد مطالعه: شهرک‌های صنعتی شهرستان گرگان)

نسرین مخیری^۱

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

شهره تاج

عضو هیئت علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علیرضا استلاجی

استاد گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهر ری، تهران، ایران

سید حسن مطیعی لنگرودی

عضو هیئت علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۷/۱۹ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۲۲

چکیده

استقرار شهرک‌های صنعتی در روستاها به عنوان روشی برای رسیدن به اهداف توسعه، مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفته است. بر این اساس صنعتی شدن می‌تواند نقش به‌سزایی در توسعه روستایی از طریق افزایش تولیدات روستایی، بهره‌وری، ایجاد فرصت‌های شغلی، تأمین نیازهای اساسی و ایجاد پیوند با دیگر بخش‌های اقتصادی ایفا نماید. از این رو تحقیق حاضر به دنبال پاسخ این سوال است که ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرک‌های صنعتی شهرستان گرگان چقدر توانسته بر بهبود شاخص‌های اجتماعی نواحی روستایی تأثیرگذار باشد. بر این اساس، ۱۰۰ نفر از سرپرستان خانوار از ۲۰ روستا به عنوان حجم نمونه انتخاب و به صورت تصادفی نمونه‌گیری شدند. ابزار سنجش در این تحقیق پرسشنامه محقق ساخته‌ای بود که روایی آن بر اساس نظرات تخصصی اساتید و پایایی آن با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ به دست آمد. نتایج نشان داد، ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در شهرک‌های صنعتی بر مؤلفه‌های اجتماعی نواحی روستایی در حد زیادی مورد ارزیابی قرار گرفته است و همچنین عامل افزایش مهاجرت از شهر به روستا با ضریب همبستگی ۰/۳۱۹ در سطح ۹۹ درصد اطمینان با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در منطقه مورد مطالعه رابطه معنی‌داری داشته است. به بیان دیگر، ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در مناطق روستایی با زمینه‌سازی فرصت‌های شغلی، موجب افزایش مهاجرت از شهر به روستاها گردیده است. بر اساس ضریب تعیین تعدیل شده، ۹/۳ درصد از تأثیرپذیری ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی مربوط به افزایش مهاجرت از شهر به روستا می‌باشد و بر اساس آن تبیین می‌گردد.

واژگان کلیدی: شهرک صنعتی، روستا، اشتغال، مهاجرت.

مقدمه و بیان مسئله

توسعه روستایی به عنوان مفهومی چندبخشی دارای ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. هریک از این ابعاد با توجه به تأثیرپذیری که از محیط روستایی دارند، دارای اهمیت قابل توجهی می‌باشند که موجب شده بخش روستایی همواره مورد توجه برنامه‌ریزان باشد. به هرصورت روستاها در طول زمان با مسائل و مشکلاتی روبه‌رو بودند که از جمله مباحث مهاجرت، فقر، نابرابری و تبعیضات است که همگی از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته‌اند (قدیری معصوم و آئیژ عزمی، ۱۳۸۹: ۱۰۲). در این بین، گروهی از محققان توسعه روستایی، صنعتی شدن روستا را به عنوان سنگ بنای استراتژی توسعه آینده مورد بحث قرار داده و معنقدند صنعتی شدن روستا آخرین چاره کار برای حل مشکل فقر روستایی و یک کاتالیزور در جهت ایجاد اشتغال پایدار است (افتخاری و طاهرخانی، ۱۳۸۱: ۳). از طرفی، رابطه صنعت، جامعه و فرهنگ یک سویه نبوده، به طوری که اگر صنعت را به منزله موتور پیش‌برنده اقتصاد در نظر بگیریم، نیروی تأمین‌کننده این موتور از جامعه و فرهنگ است (Rinku and Ashim-Kumar, 2011: 161). بنابراین، یکی از راهبردها و راهکارهای مهم و اساسی که نتایج مثبتی در توسعه نواحی روستایی داشته است، توسعه و گسترش صنایع در نواحی روستایی می‌باشد؛ به عبارت دیگر، اقدام برای توسعه صنایع روستایی می‌تواند با افزایش رفاه عمومی، کاهش فقر و ایجاد اثرات مثبت در دیگر ابعاد توسعه، زمینه ایجاد فضای زیستی مناسب در ابعاد محیطی، اجتماعی و فرهنگی روستاییان را فراهم کند (سجادی قیداری و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۸ و Andrade, 2009: 45). دولت‌ها در جهت رفع نابسامانی‌های موجود بین سیستم اقتصادی و اجتماعی کشور طرح‌ها و پروژه‌های زیادی را ارائه نمودند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، احداث و ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی بود (نظریان، ۱۳۷۷: ۸). احداث این صنایع در نواحی روستایی باعث شده تا جوامع روستایی تحت تأثیر عواملی مختلفی از جمله اقتصادی به ویژه اجتماعی و فرهنگی قرار گیرد. محیط روستا به عنوان یک محدوده زیست محیطی، متأثر از سیستم‌های مختلف طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که تغییر در هر یک از این سیستم‌ها، کلیت محیط روستا را دستخوش تغییر می‌سازد و در نهایت ادامه این روند منجر به روند نزولی توسعه در روستاها خواهد شد (برقی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۰). حال در این میان، بخش صنعت به عنوان یک سیستم مهم از ساختار محیط روستا، به دلیل تأثیرگذاری بر سرمایه و رفتار اجتماعی در مردم روستاها، اهمیت به‌سزایی در تغییر شاخص اجتماعی روستاها دارد. بیکاری، درآمد پایین، مهاجرت روستاییان، محدودیت منابع آب و خاک و فشار روز افزون بر زمین‌های زراعی و استفاده بیش ازپتانسیل و توان اراضی معضلاتی است که بسیاری از روستاهای کشور با آن روبه‌رو هستند. لذا در این وضعیت گسترش صنایع در مناطق روستایی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه بسیاری از آن‌ها را فراهم آورد (Watanabe et al., 2009). رحیم‌نیا (۱۳۷۱: ۴۴) نیز در تحقیقاتش ایجاد فرصت‌های شغلی، افزایش درآمد روستاییان، کاهش فاصله زندگی بین ساکنان شهر و روستا از مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری شهرک‌ها و نواحی صنعتی روستایی عنوان کرده است. همچنین، گسترش صنایع توانسته فقر روستایی را کاهش دهد و منجر به معیشت پایدار روستایی گردد. به طوری که اگر صنایع کوچک و صنایع خانگی با فعالیت‌های کشاورزی همراه باشد، می‌تواند نقش مهمتری در توسعه آن‌ها ایفا نماید (Das et al., 2011: 164). طی مطالعه‌ای که

در یوتارپرادش^۱ هند به عمل آمده، صنایع فراوری کشاورزی را موجب افزایش فرصت‌های شغلی، افزایش سطح درآمد، پایدار کردن معیشت روستاییان، غلبه بر چالش‌های فقر و بیکاری و در کل باعث توسعه روستایی بیان کرده- اند (Prabha, 2015:41).

به طور کلی، محدودیت امکانات اشتغال در روستاها از یک سو و توسعه خدمات و امکانات در نواحی شهری از سوی دیگر، سبب افزایش مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگ می‌گردد. با توجه به این که بخش کشاورزی از نظر ایجاد اشتغال جدید، قادر به پاسخگویی نیازهای روستاییان نیست و خود این بخش با اشباع و فزونی نیروی انسانی مواجه است؛ ضرورت صنعتی شدن روستاها به عنوان یکی از راه‌حل‌های مناسب برای ایجاد اشتغال، افزایش درآمد روستاییان، جلوگیری از مهاجرت به شهرها و بالاخره توسعه صنعتی کشور بیشتر احساس می‌شود (باباخانی، ۱۳۸۱: ۴۳).

حال استان گلستان به دلیل وجود اقلیم و شرایط آب و هوایی مناسب یکی از مهم‌ترین قطب‌های تولید کشاورزی کشور بوده و فعالیت‌های کشاورزی نیز از مهم‌ترین فعالیت روستاییان منطقه می‌باشد. اما در سال‌های اخیر با توجه به افزایش رشد جمعیت، پایین آمدن سرانه زمین زراعی، پایین بودن میزان تولید محصولات کشاورزی، بالا بودن هزینه تولید، بالا بودن ضایعات در محصولات کشاورزی و باغی و...، عدم بازاریابی مناسب، بیکاری فصلی و پنهان و کاهش درآمد در این بخش، کشاورزی را با مشکلات و چالش‌هایی روبه رو کرده و یکی از استراتژی‌هایی که می‌تواند ما را به حل مشکلات مذکور کمک نماید، ایجاد صنایع تبدیلی کشاورزی در منطقه می‌باشد. در همین راستا، با توجه به اهمیت موضوع، تحقیق حاضر با هدف بررسی اثرات اجتماعی شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستایی، به دنبال پاسخ این سوال است که ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرک‌های صنعتی شهرستان گرگان چقدر توانسته است بر بهبود شاخص‌های اجتماعی نواحی روستایی تأثیرگذار باشد.

پیشینه تحقیق

باقریان جلودار و همکاران (۱۳۹۵:۶۹) در تحقیقات‌شان به این نتیجه رسیدند که، در میان شاغلان شهرک‌های صنعتی شهرستان سوادکوه شاخص‌های توسعه در دو دوره قبل و بعد از اشتغال اعم از افزایش درآمد، رضایت شغلی، برخورداری از امکانات بهداشتی و درمانی، بهره‌مندی از بیمه و گرایش به مهاجرت تفاوت معنی‌داری را نشان می‌دهند و شاخص‌های دیگر توسعه از جمله الگوی مصرف (مواد غذایی و کالای مصرفی بادوام، برخورداری از آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و تنوع در منابع درآمدی تفاوت معناداری را نشان نمی‌دهند.

نتایج یافته‌های مطالعاتی شاهی و همکاران (۱۳۹۵) در روستاهای پیرامون شهرک صنعتی ۲ اردبیل نشان داد که از بین خرده مقیاس‌های سه‌گانه عامل توسعه اقتصادی (بهبود ارزش زمین و محصولات در روستا، وضعیت درآمد، جذب سرمایه) استقرار شهرک صنعتی باعث توسعه ارزش زمین و محصولات در روستاهای مجاور شده بود و همچنین از بین خرده مقیاس‌های چهارگانه اجتماعی (وضعیت نیروی کار، مهاجرت روستایی و شهری، عمران و ترابری روستایی، تحصیل در روستا) تنها عامل نیروی کار با استقرار شهرک صنعتی توسعه یافته بود در مجموع نتایج نشان

¹ Uttarpradesh

داد استقرار شهرک صنعتی در منطقه مورد مطالعه به طور مطلوبی نتوانسته باعث توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاهای مجاور گردد

نتایج به دست آمده از تحقیقات بوذرجمهری و همکاران (۱۳۹۴:۸۱) مبنی بر بررسی اثرات اجتماعی و زیست محیطی شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستایی چناران، دلالت بر اثرات مثبت اجتماعی شهرک بر نواحی روستایی پیرامون بوده است و شاغلین روستایی شهرک از وضعیت بهتری نسبت به سایر شاغلین برخوردار بوده‌اند. همچنین یافته‌ها نشان داد که، شاغلین روستایی در صنایع تمایل کمتری به ماندگاری در روستاهای محل سکونت خود دارند. نتایج بدست آمده از مطالعات احمدی کلان و همکاران (۱۳۹۴) حاکی از این بوده است که، واحدهای تولیدی شهرک صنعتی سرابله در استان ایلام زمینه‌ساز بهبود سطح زندگی شاغلین روستایی نسبت به دوره قبل از اشتغال در شهرک صنعتی، شده است. به طوری که امنیت شغلی، تغییر در وضعیت مسکن، تغییر در الگوی مصرف مواد غذایی و کالاهای بادوام، میزان مشارکت و ادامه زندگی در روستا از پیامدهای بارز شهرک صنعتی بر روی شاغلین روستایی بوده است. همچنین شهرک صنعتی موجب افزایش استفاده از کالای مصرفی بادوام در میان ساکنان روستایی شده است.

در راستای اثرات شهرک‌های صنعتی در زمینه‌های مختلفی اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی، بر نواحی روستایی مطالعات داخلی و خارجی زیادی صورت گرفته است که از زوایای مختلفی موضوع مورد نظر را مورد بررسی قرار داده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

نتایج تحقیقات حمزه‌ئی و همکاران (۱۳۹۳:۱۴۹) در شهرک صنعتی خیام نیشابور نشان داد که، در بیشتر شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی به خصوص ارتباط با رسانه‌ها، بهره‌مندی از خدمات بیمه‌ای شهرک صنعتی نتوانسته باعث تغییرات مثبت در وضعیت کارگران روستاییان گردد.

یافته‌های حاصل از تحقیقات قدیری معصوم و قراگوزلو (۱۳۹۱:۱) در ناحیه صنعتی خور آباد استان قم در بررسی نقش نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی نشان داد که، تفاوت معنی‌دار در برخی از شاخص‌ها از جمله افزایش درآمد، تنوع شغلی، امنیت و رضایت شغلی، بهبود تغذیه، کیفیت زندگی و تمایل به ماندگاری در روستا، در قبل و بعد از اشتغال در ناحیه صنعتی وجود داشته است. ضمن این که، در برخی دیگر از شاخص‌ها همچون مشارکت و مالکیت مسکن، تفاوت معناداری در قبل و بعد از اشتغال در ناحیه صنعتی مشاهده نگردید.

غلامی (۱۳۹۰:۵۱) در تحقیقاتش به این نتیجه رسیده است که، شهرک‌های صنعتی لامرد در استان فارس در پهنه منطقه‌ای دارای اثرگذاری نبوده و سکونتگاه‌های روستایی محدوده آن به روندهای منفی جمعیتی رسیده‌اند. همچنین وی اذعان داشته است که، این شهرک‌ها بیشتر از روندهای شهری تأثیر پذیرفته و اکثریت صاحبان کارگاه‌های صنعتی و کارگران شاغل در آن‌ها دارای منشاء شهری می‌باشند و این عامل باعث گردیده که اثرگذاری فضای شهرک صنعتی به سوی شهر سوق یابد

شایان و شاهی اردبیلی (۱۳۸۶:۱۹۱) در پایان نامه کارشناسی ارشد خود در بخش مرکزی شهرستان مشهد نقش صنایع روستایی در توزیع بهینه درآمد به این نتیجه رسیده است که ایجاد فرصت‌های شغلی، تولید درآمد برای اقشار

فرو دست روستایی و بهبود توزیع درآمد شاغلین واحدهای صنعتی نسبت به غیرصنعتی و همچنین کاهش فقر، کاهش مهاجرت‌های روستایی و افزایش رفاه در مناطق روستایی داشته است.

مشیری و آذربان (۱۳۸۶:۱۸۱) در نتایج تحقیقات‌شان در روستای کمرد دهستان سیاه‌رود شهرستان تهران که به بررسی پیامدهای استقرار نواحی صنعتی در مناطق روستایی پرداخته بودند، بیان داشته‌اند که تعداد شاغلین غیرمحلی در صنایع پایه بیش از سه برابر تعداد شاغلین محلی در آن صنایع می‌باشد.

ریزوانول^۱ (1994: 1643) ضمن تحلیل شکل‌گیری صنایع روستایی حرکت خانواده‌های روستایی به ویژه در مراکز جمعیتی با تراکم زیاد را ناشی از فقر دانسته و با تعبیر اقتصادی، گرایش به سمت صنایع روستایی را آخرین چاره کار خانوارهای روستایی می‌داند.

میسرا^۲ (1985) به صنعتی شدن مناطق روستایی به عنوان وسیله‌ای برای نیل به توسعه اقتصادی-اجتماعی در این مناطق توجه داشته و صنایع روستایی را ابزاری برای تأمین نیازهای جامعه در نظر می‌گیرد.

پاریخ^۳ (1966:351) با طرح صنعتی شدن در روستاها به عنوان بخشی از فرآیند توسعه همه جانبه روستایی در هند معتقدند تمرکززدایی صنعتی سهم قابل توجهی در توسعه روستایی و کاهش فقر در منطقه روستایی شده است، به طوری که این روند سبب افزایش آگاهی‌های آن‌ها شده است.

مفاهیم دیدگاه‌ها و مبانی نظری

یکی از آرمان‌های اساسی کشورهای در حال توسعه، دستیابی به توسعه از طریق صنعتی شدن است. صرف نظر از درستی یا نادرستی این انگاره، در این گروه از کشورها، در بازار رقابت جهانی آن بخش از صنایع که مواد اولیه آن‌ها از طریق تولیدات داخلی تأمین می‌شود شانس و موفقیت و بقای بیشتری دارند. به همین دلیل است که صنایع غذایی و کشاورزی از بخش‌های مهم صنعتی در این کشورها به شمار می‌آیند. از سوی دیگر بخش کشاورزی بازار مهم و مطمئنی برای تولیدات صنعتی داخلی است که برای برخورداری بخش صنعت از این بازار، این بخش باید از توسعه متعادلی برخوردار باشد (جمعه پور، ۱۳۸۴: ۴۰). صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی به عنوان مکمل فعالیت‌های کشاورزی محسوب می‌شوند. در چرخه توسعه روستایی باید به دنبال اهداف دست یافتنی و متناسب با شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جامعه روستایی بود (شریف النسبی، ۱۳۷۵: ۵).

صنایع روستایی با ایجاد درآمد و فرصت‌های شغلی جدید، ضمن بهبود وضعیت اقتصادی-اجتماعی دولت و رفاه روستاییان باعث کاهش مهاجرت روستاییان از روستا به شهر شدند (ازکیا، ۱۳۸۳: ۱۶۶).

انتخاب راهبرد صنعتی شدن به عنوان یک رویکرد در توسعه همه جانبه چین علیرغم پاره‌ای از تنگناها با موفقیت‌های قابل توجهی همراه بوده است. ایجاد اشتغال کارا، افزایش درآمد گروه‌های کم درآمد روستایی، ایجاد توازن‌های منطقه‌ای، کاهش روند مهاجرت‌های روستایی، تغییر الگوی مصرف مواد غذایی و کالاهای مصرفی با دوام، تأمین مسکن، مراقبت‌های بهداشتی برای کودکان و پس‌انداز از مهم‌ترین آثار استقرار صنعت در مناطق روستایی این کشور

¹ Riswanul

² Misra

³ Parikh

است (طاهر خانی، ۱۳۷۹:۱۲۴). معذالک صنایع روستایی در جهت تأمین نیازهای اساسی جمعیت روستایی کشور به دلیل تمرکز سرمایه در مناطق شهری، غیر بومی بودن کارآفرینان، عدم پیوند مناسب میان بخش کشاورزی و صنعت، جذب نیروی کار از نواحی شهری و نیز انتقال منافع حاصل از سرمایه‌گذاری‌های صنعتی به مناطق شهری نیازمند اصلاحات و تغییرات اساسی است تا ضمن ایجاد مشارکت مطلوب روستاییان در طرح‌های صنعتی زمینه مناسبی جهت کاهش فقر روستایی در ابعاد ملی ایجاد نماید (طاهر خانی، ۱۳۷۹:۱۴۰). صنعتی شدن روستاها را می‌توان از دو دیدگاه مورد بررسی قرار داد. دیدگاه نخست، ایجاد و استقرار صنعت در روستاها است. این دیدگاه بر این نکته تأکید دارد که با توجه به عوامل تولید و وضعیت بازار، چه صناعی می‌توانند در مناطق روستایی استقرار یافته یا توزیع شود. این دیدگاه بر روی پتانسیل‌های صنعت در روستا بحث می‌کند. دیدگاه دوم، صنعتی کردن روستاها می‌باشد. وقتی صنعت در روستاها استقرار پیدا کند شکل روستا به سمت صنعتی شدن تغییر پیدا می‌کند. در این دیدگاه، مسئله صنعتی کردن روستاها، هم یک فرآیند فرعی و هم وسیله‌ای برای متنوع کردن و نوسازی اقتصاد روستایی تلقی می‌شود (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۲). از آن جا که صنعتی کردن روستاها به استقرار صنعت در مراکز آن اشاره دارد، سبب ایجاد اشتغال غیرکشاورزی، کمک جلوگیری از جریان مهاجرت به مراکز شهری، تقویت پایه‌های اقتصادی مراکز روستایی، استفاده کامل از مهارت‌های موجود در ناحیه، فراوری تولیدات کشاورزی محلی و تهیه نهاده‌های اساسی و کالاهای مصرفی برای کشاورزان و دیگر افراد محلی می‌شود (سرورامینی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۸). از دیگر پیامدهای غیرمستقیم اثرگذار صنعت بر محیط‌های روستایی می‌توان به ارتقاء سرمایه اجتماعی و در نتیجه آغاز روند کاهش فقر به صورت پایدار اشاره کرد (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۵). لذا، استقرار صنعت و نواحی صنعتی در محیط روستاها می‌تواند با تقویت بنیان‌های اقتصادی، اشتغالزایی، جذب نیروی مازاد کار و بسیج سرمایه اندک، به بهره‌برداری از منابع و مهارت‌های محلی انجامیده و با شکستن دور باطل فقر، از مهاجرت روستاییان به شهرها جلوگیری کند (صحرائیان، ۱۳۸۰: ۱۸۲). بنابراین، بسیاری از برنامه‌ریزان در این تصورند که با ایجاد برخی از امکانات رفاهی و خدماتی در نواحی روستایی، روند مهاجرت کاهش خواهد یافت. در حالیکه با ارائه خدمات رفاهی در نواحی روستایی روحیه مصرف و بروز اشتغال و درآمد در این نواحی افزایش می‌یابد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۰: ۵۲).

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع توصیفی پیمایشی بوده و جامعه آماری آن را خانوارهای ساکن در نواحی روستایی حاشیه‌نشین شهرک‌های صنعتی شهرستان گرگان تشکیل داده‌اند که ۱۰۰ نفر از سرپرستان خانوار در ۲۰ روستا به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. در این مرحله تعدادی از روستاهای به دلیل فاصله زیاد و عدم تأثیرپذیری از صنایع تبدیلی در شهرک‌های صنعتی به شرح جدول ۱ حذف شدند. در نهایت اطلاعات مورد نیاز این تحقیق با تکمیل پرسشنامه از طریق مصاحبه جمع‌آوری شد. در این تحقیق به منظور انجام نمونه‌گیری از میان جامعه آماری در روستاهای مورد مطالعه، با ایجاد تناسب میان کل سرپرستان خانوار در روستاها و نسبت آن‌ها در هر یک از روستاها، حجم نمونه مشخص شده و نمونه‌گیری به صورت تصادفی در بین سرپرستان خانوار انجام گرفته است. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده پرسشنامه‌ای که بر اساس نتایج تحقیقات تهیه شده است، انجام گرفت که روایی محتوای آن بر اساس نظرات

تخصصی اساتید و میزان پایایی نیز از طریق محاسبه ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که برای اثرات اجتماعی ۰/۸۲۴ و برای ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی ۰/۹۰۱ به دست آمد به طوری که، تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو بخش آمار توصیفی و استنباطی با استفاده از نرم‌افزار SPSS25 انجام گرفت.

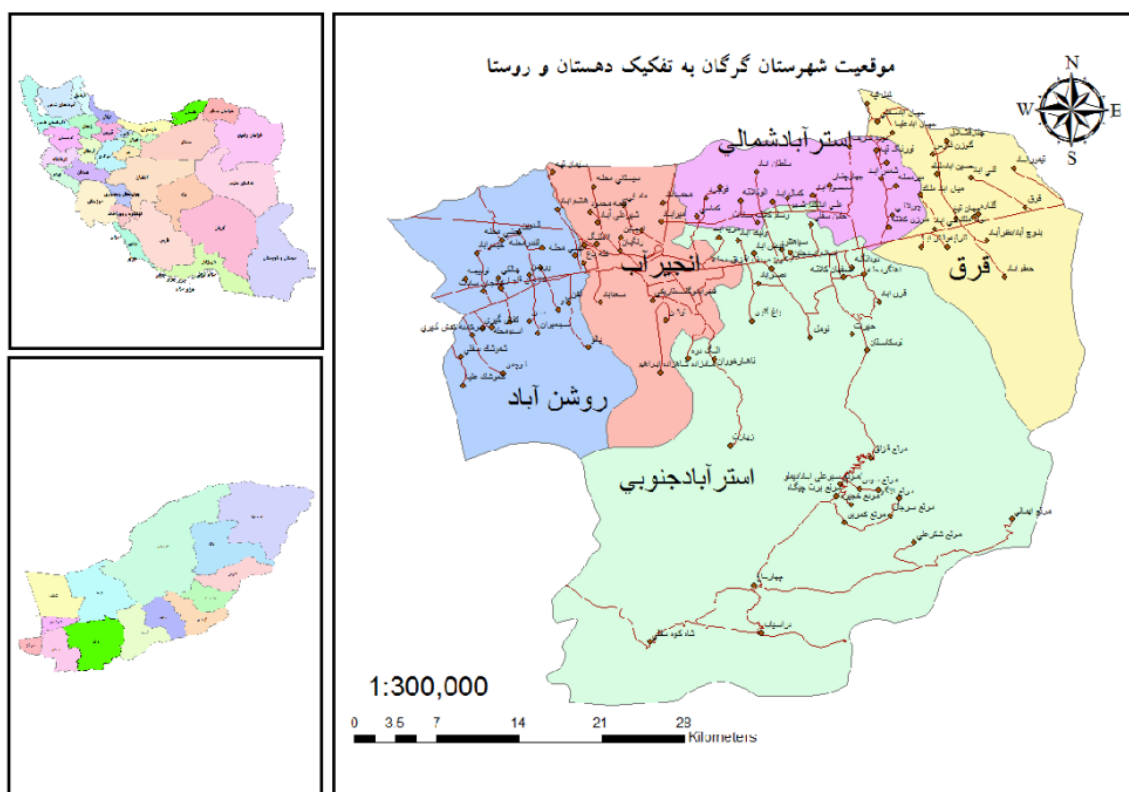
جدول ۱- جامعه و حجم نمونه آماری منطقه مورد مطالعه

تعداد روستا	تعداد خانوار	شرح
۹۵	۳۳۰۴۶	جامعه آماری (N)
۲۰	۱۰۰	نمونه آماری (n)

منبع: یافته‌های پژوهش

محدوده و قلمرو پژوهش

شهرستان گرگان با وسعت ۱۶۱۵/۸۱ کیلومتر مربع از نظر موقعیت جغرافیایی در نیمه غربی استان گلستان واقع شده است. براساس تقسیمات کشوری دارای دو بخش، دو شهر، پنج دهستان و ۹۵ آبادی مسکونی می‌باشد. متوسط دمای سالانه ۱۸/۱۰ درجه سانتیگراد است. متوسط بارش ۵۸۵/۶ میلی‌متر و حداقل بارش در مرداد می‌باشد. وضعیت دما و بارش شرایط مساعدی برای کشت انواع محصولات فراهم نموده است. جمعیت شهرستان گرگان در سرشماری ۱۳۹۵ برابر با ۴۸۰۵۴۱ نفر بوده است. این شهرستان رتبه اول را در نرخ مهاجرت استان دارد. نسبت جنسی در کل شهرستان ۱۰۱ نفر می‌باشد. صنایع روستایی شهرستان گرگان به چهار ناحیه صنعتی هزار جریبی، امام خمینی، گوزن فارس، سرخنکلاته است که بیشترین واحدهای صنعتی فعال در شهرک هزارجریبی و گوزن فارس قرار دارند (استانداری گلستان، ۱۳۹۶).

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی محدوده‌ی مورد مطالعه (استانداری گلستان ۱۳۹۶)

بحث و یافته‌ها

با توجه به نتایج به دست آمده از تحقیق، ۸۹ درصد از پاسخگویان مرد و ۱۱ درصد از آن‌ها زن بودند. ۳۷ درصد از آن‌ها با بیشترین فراوانی، سنی بین ۳۵ تا ۴۵ سال داشته‌اند. به بیان دیگر، ۷۱ درصد از آن‌ها سنی بیشتر از ۳۵ و کمتر از ۵۵ داشته و متوسط سنی آن‌ها ۴۵/۱۱ سال بوده است. بر اساس یافته‌های حاصل از تحقیق، ۳۹ درصد با بیشترین فراوانی در حد دیپلم یا متوسطه سواد داشته‌اند. به عبارتی، بیش از نیمی از پاسخگویان یعنی ۸۴ درصد از آن‌ها در حد دیپلم و یا کمتر سواد داشتند. یافته‌ها حاکی از آن است، ۴۴ درصد از پاسخگویان با بیشترین فراوانی، یک تا دو نفر را تحت تکفل داشته که بالاترین و پایین‌ترین آن به ترتیب ۷ و صفر بوده است. همچنین نتایج گویای آن بود که، متوسط زمین کشاورزی در اختیار پاسخگویان ۱/۵ هکتار که کمینه و بیشینه آن به ترتیب صفر و ۵ هکتار بوده است.

اولویت‌بندی و طبقه‌بندی اثربخشی صنایع تبدیلی بر مؤلفه‌های اجتماعی در روستاها

بر اساس نتایج حاصله از تحقیق، گویه «افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا» با ۵۵ درصد دارای بیشترین نظر مثبت (زیاد و خیلی زیاد) و گویه «افزایش مهاجرت از شهر به روستا» با ۷۷ درصد دارای بیشترین نظر منفی (هیچ و کم)، بوده‌اند (جدول ۲).

جدول ۲- توزیع نظر پاسخگویان نسبت به اثربخشی صنایع تبدیلی بر مؤلفه‌های اجتماعی در روستاها (نویسندگان، ۱۳۹۷)

گویه‌ها	هیچ	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا (کاهش مهاجرت)	۴	۲۰	۲۱	۲۸	۲۷
افزایش مهاجرت از شهر به روستا	۵۲	۲۵	۲۰	۲	۱
افزایش سطح آموزش و مهارت‌های تخصصی	۳۳	۲۷	۳۰	۹	۱
دسترسی بیشتر به خدمات عمومی و امکانات رفاهی	۲۱	۱۱	۲۰	۳۹	۹

نتایج ارائه شده در جدول ۳، اولویت‌بندی گویه‌های شاخص اجتماعی اثرپذیر از ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در روستاها را نشان می‌دهد. یافته‌ها گویای آن است که، گویه «افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا» با کمترین ضریب تغییرات یعنی ۰/۴۷، بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است و گویه «افزایش مهاجرت از شهر به روستا» نیز با بیشترین ضریب تغییرات یعنی ۱/۲۱، پایین‌ترین اولویت را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳- اولویت‌بندی مؤلفه‌های اجتماعی اثرپذیر از ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در روستاها (نویسندگان، ۱۳۹۷)

گویه‌ها	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	اولویت
افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا (کاهش مهاجرت)	۲/۵۴	۱/۲۰	۰/۴۷	۱
دسترسی بیشتر به خدمات عمومی و امکانات رفاهی	۲/۰۴	۱/۳۱	۰/۶۴	۲
افزایش سطح آموزش و مهارت‌های تخصصی	۱/۱۸	۱/۰۳	۰/۸۷	۳
افزایش مهاجرت از شهر به روستا	۰/۷۵	۰/۹۱	۱/۲۱	۴

منبع: یافته‌های پژوهش

به منظور سنجش میزان اثربخشی ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی بر مؤلفه‌های شاخص اجتماعی در روستاها، از روش فاصله انحراف معیار از میانگین برای طبقه‌بندی و امتیازدهی به هر یک از ابعاد و شاخص‌ها استفاده شده است. سپس با حاصل جمع امتیازها، میزان اثربخشی ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی را بر مؤلفه‌های اجتماعی در روستاها در حد کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد، ارزیابی شد. این گروه‌بندی بر اساس میانگین و انحراف معیار با استفاده از روابط زیر و روش فاصله انحراف معیار از میانگین ((ISDM به دست آمد:

$A < C < Mean + Sd$: خوب $Mean - Sd < B < Mean C$: متوسط $A < Mean - Sd B$: ضعیف $A =$

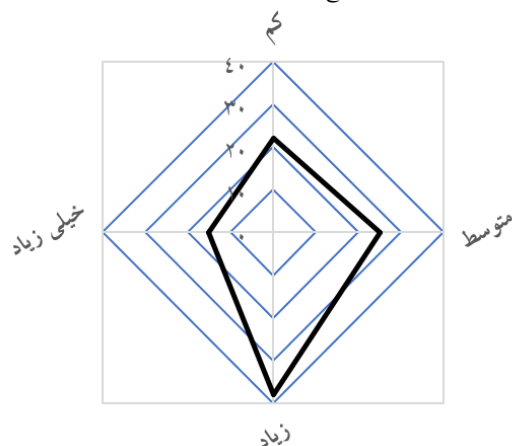
$D = Mean + Sd < D$: عالی

همان طور که نتایج ارائه شده در جدول ۴ نشان می‌دهد، ۳۸ درصد با بیشترین فراوانی میزان تأثیر شاخص اجتماعی را در اثربخشی صنایع تبدیلی در روستاها در حد زیاد ارزیابی کرده‌اند. ضمن این که، ۲۲ درصد در حد کم، ۲۵ درصد در حد متوسط و ۱۵ درصد در حد خیلی زیاد، مورد سنجش قرار داده‌اند. شکل ۲ نیز طبقه‌بندی میزان اثربخشی شاخص اجتماعی صنایع تبدیلی در روستاها به تصویر کشیده است.

جدول ۴- طبقه‌بندی میزان اثربخشی ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی بر مؤلفه‌های اجتماعی در روستاها (نویسندگان، ۱۳۹۷)

میزان اثربخشی	فراوانی	درصد معتبر	درصد تجمعی
کم	۲۲	۲۲	۲۲
متوسط	۲۵	۲۵	۴۷
زیاد	۳۸	۳۸	۸۵
خیلی زیاد	۱۵	۱۵	۱۰۰
کل	۱۰۰	۱۰۰	-

منبع: یافته‌های پژوهش

شکل ۲- طبقه‌بندی میزان اثربخشی مؤلفه‌های اجتماعی از ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در روستاها (نویسندگان، ۱۳۹۷)

رابطه بین ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی با مؤلفه‌های اجتماعی

جدول ۵ همبستگی بین ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی با مؤلفه‌های اجتماعی را نشان می‌دهد. نتایج به دست آمده در بین عوامل حاکی از آن است که، عامل افزایش مهاجرت از شهر به روستا با ضریب همبستگی ۰/۳۱۹ در سطح ۹۹ درصد اطمینان با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در منطقه مورد مطالعه رابطه معنی‌داری داشته است. به بیان دیگر، ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در مناطق روستایی با زمینه‌سازی فرصت‌های شغلی، موجب افزایش مهاجرت از شهر به روستاها گردیده است. از آن جایی که ضریب همبستگی مذکور دارای جهت مثبت و مستقیم است، بنابراین می‌توان به رابطه و تغییرات مثبت و مستقیم این دو دسته متغیر اعتقاد داشت. بنابراین همبستگی معنی‌داری بین عامل‌های شاخص اجتماعی به جزء عامل مذکور با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در روستاها، دیده نشده است.

جدول ۵- رابطه بین ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی با مؤلفه‌های اجتماعی (نویسندگان، ۱۳۹۷)

مؤلفه‌های اجتماعی	تعداد نمونه	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا (کاهش مهاجرت)	۳۰۰	۰/۱۸۸	۰/۰۶۱
افزایش مهاجرت از شهر به روستا	۳۰۰	۰/۳۱۹ ^{**}	۰/۰۰۱
افزایش سطح آموزش و مهارت‌های تخصصی	۳۰۰	۰/۰۸۱	۰/۴۲۴
دسترسی بیشتر به خدمات عمومی و امکانات رفاهی	۳۰۰	۰/۰۲۸	۰/۷۸۲

^{**} معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد اطمینان و سطح خطای $P < ۰/۰۱$

منبع: یافته‌های پژوهش

تأثیر ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی بر مؤلفه‌های اجتماعی

برای بررسی و تعیین میزان تأثیرپذیری متغیرهای مستقل تحقیق بر متغیر وابسته از رگرسیون به روش گام به گام در این تحلیل یکی از چهار عامل وارد معادله رگرسیون چند متغیره گردیده و سه متغیر دیگر یعنی افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا، افزایش سطح آموزش و مهارت‌های تخصصی و دسترسی بیشتر به خدمات عمومی و امکانات رفاهی، در معادله وارد نشدند. نتایج به دست آمده از رگرسیون گام به گام در جدول ۶ و ۷ آمده است.

جدول ۶- نقش تأثیرپذیری هر یک از متغیرهای وارد شده در معادله بر اثر ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی (نویسندگان، ۱۳۹۷)

شاخص‌های بعد اجتماعی	ضریب تبیین	مربع ضریب تبیین	مجموع تبیین تعدیل شده	خطای معیار
افزایش مهاجرت از شهر به روستا	۰/۳۱۹	۰/۱۰۲	۰/۰۹۳	۲/۴۶۴

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۷- رابطه بین ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تأثیر آن بر شاخص‌های اجتماعی (نویسندگان، ۱۳۹۷)

مدل	ضریب غیراستاندارد		معنی‌داری
	B	انحراف معیار	
ثابت	۳/۴۷۳	۰/۳۱۹	۰/۰۰۰
افزایش مهاجرت از شهر به روستا	۰/۹۰۳	۰/۲۷۱	۰/۰۰۱

منبع: یافته‌های پژوهش

همان طور که از جدول ۷ بر می‌آید، تحلیل رگرسیون تا یک گام پیش رفته است که در آن شاخص افزایش مهاجرت از شهر به روستا وارد معادله شده است که میزان ضریب همبستگی آن (R) با متغیر وابسته برابر ۰/۳۱۹ به دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تبیین برابر با ۰/۱۰۲ افزایش یافته است. به عبارتی، بر اساس ضریب تبیین تعدیل شده، ۳۱/۹ درصد از تأثیرپذیری ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی مربوط به افزایش مهاجرت از شهر به روستا می‌باشد و بر اساس آن تبیین می‌گردد. این در حالی است که میزان خطای سایر متغیرها بیشتر از ۰/۰۵ بوده‌اند و به همین دلیل وارد رگرسیون نشده‌اند.

$$Y = 3/473 + 0/903 X_1$$

که در آن: Y: ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی، X_1 : افزایش مهاجرت از شهر به روستا

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

استقرار صنعت در مناطق روستایی در قالب ایجاد نواحی صنعتی با هدف دستیابی به توسعه پایدار روستایی، در دهه اخیر مورد توجه سیاستگذاران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی بوده است که، گسترش صنعت در نواحی روستایی به عنوان یک راهبرد جهت ایجاد اشتغال و درآمدزایی برای مردم روستا در کنار کار کشاورزی، از چندین دهه گذشته در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تجربه شده است (میرزاعلی و عسگری، ۱۳۹۴). لذا، بی‌تردید صنعتی شدن یک تصمیم سرنوشت‌ساز در زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها است که ضرورتی غیرقابلان کارمی‌باشد (مطیعی‌لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰). بنابراین پژوهش حاضر به منظور بررسی ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در شهرک‌های صنعتی بر مؤلفه‌های اجتماعی نواحی روستایی در شهرستان گرگان از استان گلستان پرداخته است. بر اساس نتایج به دست آمده ویژگی‌های فردی سرپرستان خانوار روستایی نشان داد، ۸۹ درصد از پاسخگویان مرد و ۱۱ درصد از آن‌ها زن بودند. به طوری که میانگین سنی آن‌ها ۴۵ سال بوده است. همچنین جوان‌ترین و مسن‌ترین آن‌ها به ترتیب ۲۷ و ۷۵ سال داشته‌اند. به طوری که، بیش از نیمی از پاسخگویان تحصیلات در حد دیپلم و یا

کمتر سواد داشتند که نشان از سطح تحصیلات پایین در بین پاسخگویان است. همچنین یافته‌ها حاکی از آن بود که، ۷۸ درصد از افراد مورد مطالعه بیشتر از یک نفر و کمتر از ۳ نفر را تحت تکفل داشته‌اند. این یافته گویای اندازه کم بعد خانوارهای مورد مطالعه بوده است. اغلب پاسخگویان با ۴۱ درصد کشاورزی را به عنوان شغل اصلی خود معرفی کرده‌اند. لذا این امر نشان دهنده آن است که بیشتر افراد مورد مطالعه از طریق کشاورزی به عنوان شغل اصلی تأمین معیشت می‌کنند.

همان طور که نتایج به دست آمده از تحقیق نشان داد، ۳۸ درصد با بیشترین فراوانی میزان تأثیرپذیری مؤلفه‌های اجتماعی را بر اثر ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی صنایع در شهرک‌های صنعتی در حد زیاد ارزیابی کرده‌اند. به بیان دیگر، پاسخگویان بر اساس یافته به دست آمده معتقدند که، با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در نواحی روستاهای حاشیه‌نشین تغییرات مثبت زیادی در بهبود شاخص اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه اتفاق افتاده و تأثیرگذار بوده است. این یافته با نتایج تحقیقات افراخته و قاسمی سیانی (۱۳۹۳) همسو بوده و آنرا تأیید می‌کند.

همان طور که نتایج حاصل از تحقیق نشان داد، گویه «افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا» با کمترین ضریب تغییرات، بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است. بوذرجمهری و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقات‌شان ضمن تأثیرگذار ایجاد صنایع تبدیلی در شهرک‌های صنعتی بر توسعه نواحی روستایی، بیان داشته‌اند که، شاغلین روستایی به دلیل بالا رفتن سطح انتظارات و رابطه کم آن‌ها با روستا در جهت تأمین درآمد در صنایع، تمایل کمتری به ماندگاری در روستاهای محل سکونت خود دارند. قدیری معصوم و قراگوزلو (۱۳۹۱) و مطیعی لنگرودی و نجفی کانی (۱۳۸۵) در مطالعات‌شان تمایل به ماندگاری روستاییان را بعد از اشتغال در صنایع شهرک‌های صنعتی، بیشتر مورد ارزیابی کرده‌اند. بنابراین این نشان از تأثیر مثبت ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی بر تمایل و انگیزه ماندگاری روستاییان در روستاهای محل سکونت‌شان می‌باشد. از طرفی، گویه «افزایش مهاجرت از شهر به روستا» نیز با بیشترین ضریب تغییرات، پایین‌ترین اولویت را به خود اختصاص داده است. بنابر این یافته می‌توان اذعان نمود که، پاسخگویان افزایش انگیزه به ماندگاری در روستا با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی در بالاترین درجه اهمیت قرار دارد. از طرفی، تأثیر ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در ترغیب مهاجرت از شهر به روستا در کمترین درجه اهمیت آن‌ها قرار گرفته است. بنابراین آن‌ها معتقد بودن که مهم‌ترین درجه تأثیر ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی در نواحی روستایی، تمایل به ماندگاری در روستاها بیان داشته‌اند. چرا که با ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی در نواحی روستاها، ایجاد اشتغال و ایجاد منبع درآمد جدید در بین آن‌ها، و همچنین از انتقال نیروی کار به استان‌های دیگر جلوگیری نموده و از این طریق جوانان ترغیب به ماندگاری در روستاها می‌کنند. شایان و شاهی اردبیلی (۱۳۸۶)، خزایی قوژدی (۱۳۷۶) و باقریان جلودار و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقات‌شان به نقش ایجاد و گسترش صنایع در نواحی روستایی بر کاهش و یا جلوگیری از مهاجرت روستاییان اشاره داشته‌اند. با توجه به یافته‌های به دست آمده از تحقیق، عامل افزایش مهاجرت از شهر به روستا با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در منطقه مورد مطالعه رابطه مثبت و معنی‌داری داشته است. به بیان دیگر، ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در مناطق روستایی با ایجاد زمینه‌های شغلی و ایجاد فرصت‌های جدید، موجب افزایش مهاجرت از شهر به روستاها گردیده است. از

طرفی یافته‌ها حاکی از آن بود که همبستگی معنی‌داری بین مؤلفه‌های اجتماعی به جزء عامل مذکور با ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در روستاها، دیده نشده است. نتایج به دست آمده از تحلیل رگرسیون نیز یافته مورد نظر را مورد تأیید قرار داده است به طوری که ۳۱/۹ درصد از تاثیر پذیری ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی مربوط به عامل افزایش مهاجرت از شهر به روستا بوده است.

پیشنهادها

با توجه به فرآیند پژوهش حاضر و نتایج حاصل از آن، پیشنهادات زیر در بعد اجتماعی در جهت گامی مثبت ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی در شهرک‌های صنعتی و همچنین تأثیر آن‌ها بر سرمایه و رفتار اجتماعی روستاییان، در دستور کار مسئولین و برنامه‌ریزان سیاست‌های اجرایی قرار گیرد:

- تشویق مردم محلی و بومی منطقه و ایجاد انگیزه در آن‌ها به منظور سرمایه‌گذاری در صنایع وابسته به کشاورزی

- تربیت و پرورش نیروهای کارآمد و ماهر در راستای آموزش واحدهای صنعتی

- تشویق و حمایت از کارآفرینان روستایی

- جذب کمک‌های دولتی و مردمی برای ایجاد و توسعه تشکلهای مناسب در بخش صنعت شهرستان به منظور مشارکت گسترده آن‌ها در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های صنعتی استان برای توسعه ابعاد صنعت در شهرستان

گراگان

- ایجاد مراکز آموزش و ترویج کشاورزی جهت آشنایی روستاییان ناحیه در خصوص مزیت‌های صنایع مستقر در روستا

- آموزش و اطلاع‌رسانی به مردم بومی جهت سرمایه‌گذاری و مشارکت

منابع

احمدی کلان. محمدرسول، درویشی. محمدرضا، و شیربیگی. حسن. ۱۳۹۴. بررسی اثرات شهرک‌های صنعتی بر کیفیت زندگی ساکنان روستایی مطالعه موردی: شهرستان سراپله. دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری: کوالالامپور-مالزی.

ازکیا. مصطفی، غفاری. غلامرضا، ۱۳۸۳. توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران، تهران، نشر نی.

افتخاری. عبدالرضا، و طاهرخانی. مهدی. ۱۳۸۱. استقرار صنعت در روستا و نقش آن در رفاه مناطق روستایی. فصلنامه مدرس، ۶ (۲): ۱-۲۳.

افراخته. حسن، و قاسمی سیانی. محمد. ۱۳۹۳. نقش نواحی صنعتی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: ناحیه صنعتی کوهپایه در شهرستان اصفهان). مجله مسکن و محیط روستا، ۲۳ (۱۴۸): ۷۹-۹۸.

باباخانی، رحمان. ۱۳۸۱. نقش نواحی صنعتی در اشتغال و کاهش و مهاجرت‌های روستایی (مطالعه موردی: ناحیه صنعتی لاسجرد). مجله پژوهش‌های جغرافیایی، ۴۳: ۴۳-۵۶.

باقریان جلودار، مصطفی؛ قربان پور لندی، زهرا؛ جوادی نیا، علی. ۱۳۹۵. بررسی اثرات اقتصادی اجتماعی شهرک‌های صنعتی در توسعه مناطق روستایی نمونه موردی شهرک‌های صنعتی شهرستان سوادکوه، دو فصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳، پاییز و زمستان.

برقی. حمید، تازیکی. رقیه، و طوسی. رمضان. ۱۳۹۳. اثرات اقتصادی شهرک‌های صنعتی بر توسعه نواحی روستایی همجوار مورد: شهرک صنعتی آق قلا. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳ (۴): ۱۶۴-۱۲۹.

- بوذرجمهری. خدیجه، شایان. حمید، و بهرامی. کیوان. ۱۳۹۴. بررسی اثرات اجتماعی و زیست محیطی شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستایی مطالعه موردی: شهرک صنعتی چناران. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۵ (۲۰): ۸۱-۹۶.
- پاپلی یزدی. محمدحسین، ابراهیمی. محمد امیر. ۱۳۹۲. نظریه‌های توسعه روستایی. انتشارات سمت: تهران.
- جمعه‌پور، محمود. ۱۳۸۴. مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی روستایی، دیدگاه‌ها و روش‌ها. انتشارات سمت: تهران.
- حمزه‌ئی. مجید، شایان. حمید، و بوذرجمهری. خدیجه. ۱۳۹۳. ارزیابی اثرات اجتماعی شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستایی مورد: شهرک صنعتی خیام نیشابور. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳ (۳): ۱۶۳-۱۴۹.
- خزائی قوژدی، علی. ۱۳۷۶. صنایع روستایی، تحولات و توسعه. فصلنامه روستا و توسعه، ۲ و ۳: ۱۱۸-۱۰۱.
- رحیم‌نیا، فریبرز. ۱۳۷۱. نقش صنایع روستایی در رشد و توسعه کشور. وزارت جهاد سازندگی، اداره طرح و برنامه صنایع روستایی: تهران.
- سرورامینی. شبنم، اسدی. علی، و کلاتری. خلیل. ۱۳۸۹. بررسی اثرات شهرک صنعتی اشتهارد بر توسعه روستاهای همجوار. فصلنامه اقتصاد و توسعه کشاورزی، ۲۴ (۲): ۲۳۸-۲۲۷.
- شاهی. مهدی، مستی. رباب، و خاجوی. وحید. ۱۳۹۵. نقش شهرک‌های صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاهای پیرامون (مطالعه موردی: روستاهای پیرامون شهرک صنعتی ۲ اردبیل). دومین کنگره بین‌المللی زمین، فضا و انرژی‌های پاک با محوریت مدیریت منابع طبیعی، کشاورزی و توسعه پایدار: تهران.
- شایان. حمیدرضا، و شاهی اردبیلی. حکمت. ۱۳۸۶. نقش صنایع روستایی در توزیع بهینه درآمد: مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان مشهد. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۰ (۲): ۲۰۶-۱۹۱.
- شریف‌النسبی، مرتضی. ۱۳۷۵. جایگاه صنعت برنامه‌ریزی رشد و توسعه مناطق روستایی کشور. مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی: تهران.
- صحرائیان، سیدمهدی. ۱۳۸۰. اقتصاد ایران، ساماندهی صنایع کوچک، طرحی در بازسازی اقتصاد ایران. انتشارات معارف: تهران.
- طاهرخانی، مهدی. ۱۳۷۹. صنعتی شدن روستا سنگ بنای استراتژی آینده روستایی. وزارت جهاد کشاورزی، معاونت عمران و صنایع روستایی.
- عبداللهی. عبدالله، ولائی. محمد، و انوری. آرزو. ۱۳۹۲. ارزیابی اثرات سرمایه اجتماعی در کاهش فقر روستایی مورد: روستای قپچاق، شهرستان میان‌دوآب. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۲ (۴): ۱۵۲-۱۳۳.
- قدیری معصوم. مجتبی، و عزمی. آئیژ. ۱۳۸۹. تحلیل اشتغال روستایی و بررسی عوامل مؤثر در آن. مجله چشم‌انداز جغرافیایی، ۴ (۱۰): ۱۲۰-۱۰۱.
- غلامی، محمد. ۱۳۹۰. اثرات و پیامدهای استقرار شهرک‌های صنعتی لامرد در توسعه مناطق روستایی. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱ (۲): ۶۲-۵۱.
- قدیری معصوم. مجتبی، و قراگوزلوهادی. ۱۳۹۱. نقش نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی ناحیه صنعتی خورآباد، استان قم). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱ (۲): ۱۴-۱.
- مشیری. سیدرحیم، و آذرباد. نسرین. ۱۳۸۶. پیامدهای استقرار نواحی صنعتی در مناطق روستایی: مطالعه موردی روستای کمرد در دهستان سیاهرود، شهرستان تهران. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۰ (۳): ۱۹۴-۱۸۱.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسن. ۱۳۸۰. اثرات اقتصادی- اجتماعی شهرک‌های صنعتی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرک صنعتی مشهد). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۶ (۲): ۳۸-۲۱.
- مطیعی لنگرودی. سیدحسن، طورانی. علی، و سلیمانگلی. رضا. ۱۳۹۰. ارزیابی پیامدهای فضایی استقرار شهرک‌های صنعتی در نواحی روستایی (بخش مرکزی شهرستان مینودشت). مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۳ (۹): ۵۸-۳۷.

مطیعی لنگرودی. سیدحسن، و نجفی کانی. علی اکبر. ۱۳۸۵. بررسی و ارزیابی اثرات شهرک‌ها و نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستائی نمونه موردی: شهرستان بابل. مجله پژوهش‌های جغرافیایی، ۵۸: ۱۶۵-۱۴۷.

میرزاعلی. محمد، و عسگری. ابوالفضل. ۱۳۹۴. بررسی اثرات شهرک‌های صنعتی بر نواحی روستائی (مطالعه موردی: شهرک صنعتی فراهان). دومین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیایی: شیراز.

- Das, L. , Annan, J. D. , Hargreaves, J. C. , and Emori, S. 2011. Centennial Scale Warming Over Japan: Are the Rural Stations Really Rural?. Atmos. Sci. Let. , 12: 362-367 .
- Misra, R. P. 1985. Rural Industrialization in Third World Countries, Sterling Publishers, New Delhi .
[Http://Www. Rural. Org/Publications/Reports. Html](http://www.rural.org/publications/reports.html) .
- Parikh, A. 1996. Impact Of Rural Industrialization On Village Life: A Social Accounting Matrix Approach. Economic Development And Cultural Change, 44 (2): 351-377 .
- Prabha, M. , Kumar, B. , Goyal, S. K. , Goyal, R. K. , and Singh, S. R. 2015. Indian Agriculture and Rural Development Under Five Year Plans: An Appraisal. Agriways, 3 (1): 41-47 .
- Rinku, D. , and Ashim, K. D. 2011. Industrial Clusters: An Approach For Rural Development In North East India. International Journal Of Trade, Economics And Finance, 2 (2): 161-165 .
- Rizwanul, I. 1994. Rural Industrialization: An Engine of Prosperity in Postform Rural China. World Development, 22 (11): 1643-1662 .
- Watanabe, K. , Yachi, C. , Nishibe, M. , Michigami, S. , Saito, Y. , Eda, N. , Yamazaki, N. , and Hirai, T. 2009. Measurements of Atmospheric Hydroperoxides Over a Rural Site in Central Japan During Summers Using a Helicopter. Atmospheric Environment, 146:174-182 .